

полученных знаний и навыков для укрепления здоровья / В. Ходинов // Збірник наукових праць Волинського державного університету імені Л. Українки – Луцьк, 2005 – С. 382 – 384.

References

1. Griban G. P. (2009) Znyttedial'nist' ta rukhova aktyvnist' studentiv: [monographia] / G. P. Griban – Zhytomir: Ruta, – S. 389 - 432.
2. Il'chenko S. S. (2016) Rukhova ta sportyvna skladova v ierarkhii vidiv dozvillya studentiv pedagogichnykh special'nostei nefizkul'turnogo profilu // Pedagogika, psykhologia ta medico – biologichni problemi fizichnogo vykhovannya ta sportu / S. S. Il'chenko - № 5 – S. 33 – 37.
3. Nakaz MON Ukraini № 642 vid 09.07.2009 r. "Pro organisaziu vyvchennya gumanitarnykh disyplin za vil'nim vyborom studenta".
4. Raevskii R. T. (2008) Zdorov'e, zdorovii i ozdovoritel'nii obraz zhizni studentov / R. T. Raevskii, S. M. Kanishevskii / Pod obshhei redakciei R. T. Raevskogo – Odessa: Nauka i tekhnika, – 556 s.
5. Khodinov V. (2005) Vlianie zanyatii fizicheskim vospitaniem studentov na vozmozhnost' prakticheskogo ispol'zovania poluchennykh znanii i navykov dlia ukreplenia zdorov'a / V. Khodinov // Zbirnyk naukovykh praz' Volyn'skogo derzhavnogo universyteta imeni L. Ukrainki – Luz'k, – S. 382 – 384.

DOI 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.1(129).22

Сайчук М.М.

кандидат наук з фізичного виховання та спорту
Національний університет оборони України
імені Івана Черняхівського, м. Київ

Сайчук А.М.

кандидат наук з фізичного виховання та спорту
Національний університет фізичного виховання і спорту України

РАННЬОРАДЯНСЬКІ БАТЛИ ЗА ЦІЛЕПОКЛАДАННЯ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Розглянуто рання радянські батли різних стейкхолдерів за цілепокладання фізичної культури. Показано, що інституціоналізація фізичної культури цього періоду відбувалась в умовах гострого теоретичного дискурсу, персональних конфліктів на рахунок того, якому цілепокладанню варто бути. Встановлено, що протягом 1920-х років оздоровче (гігієнічне) цілепокладання фізичної культури під проводом М.О. Семашко веде боротьбу на два фронти: перший – з «Пролеткультом» М. І. Подвойського; другий – із «воєнізацією» Б.О. Кальпуса. Відхід М.О. Семашко наприкінці 1920-х років поклав край суперечкам щодо ціннісного цілепокладання радянської фізичної культури. Із 1930-х років у СРСР цілепокладання у фізичній культурі, як і всіх інших інституціях, залежатиме від політичної кон'юнктури. Виявлено, що адекватно артикульовані цілі, які відповідають соціальним запитам й очікуванням, здатні сформувати пул стейкхолдерів і запустити інституціоналізацію.

Ключові слова: інституціоналізація, воєнізація, «гігієністи», цілепокладання, «пролеткульт».

Саинчук Н. Н., Саинчук А. М. Раннесоветские батлы за целеполагание физической культуры.

Рассмотрены раннесоветские батлы разных стейкхолдеров за целеполагания физической культуры. Показано, что институционализация физической культуры этого периода происходила в условиях острого теоретического дискурса, персональных конфликтов на счет целеполагания. Установлено, что в течение 1920-х годов оздоровительное (гигиеническое) целеполагание физической культуры под руководством Н.А. Семашко ведет борьбу на два фронта: первый – с «Пролеткультом» Н.И. Подвойского; второй – с «военизацией» Б.А. Кальпуса. Уход Н.А. Семашко в конце 1920-х годов положил конец спорам о ценностном целеполагании советской физической культуры. С 1930-х годов в СССР целеполагания в физической культуре, как и всех других институтах, будет зависеть от политической конъюнктуры. Выведено, что адекватно артикулированные цели, соответствующие социальным запросам и ожиданиям, способны сформировать пул стейкхолдеров и запустить институционализацию.

Ключевые слова: институционализация, военизация, «гигиенисты», целеполагание, «пролеткульт».

Sainchuk M.M., Sainchuk A.M. Early Soviet battles for goal-setting of physical culture. The article considers the early Soviet battles of various stakeholders for the purpose of physical culture. Institutionalization of physical culture of this period took place in the conditions of acute theoretical discourse, personal conflicts over goal setting. It has been established that during the 1920s the health-improving (hygienic) goal setting of physical culture under the leadership of M.O. Semashko fought on two fronts: the first was with M.I. Podvoisky «Proletcult»; the second – with B.O. Kal'pus "militarization". The end of the 1920s put an end to the controversy over the value goal setting of Soviet physical culture, which is associated with the reduction of the influence of M.O. Semashko. From the 1930s onwards, the goal of physical culture in the USSR, like all other institutions, would depend on the political situation. Adequately articulated goals that meet social demands and expectations are able to form a pool of stakeholders and trigger institutionalization, which identified during the work on the article.

Key words: institutionalization, militarization, "hygienists", goal setting, "proletcult".

Постановка проблеми. Інституціоналізація як «акт або процес встановлення нової норми в суспільстві» (Institutionalization. (2013). In K. Bell (Ed.), *Open education sociology dictionary*. Retrieved

from <https://sociologydictionary.org/institutionalization/>) вельми протяжна у часі дія. Інституціоналізація фізичної культури, яка в європейському зрізі припала на XIX-XX ст., торувалась щонайменше у трьох умовах: вільних від диктату держави (1), квазі-вільних (2) або цілком підпорядкованих – підвладних (3). В залежності від цього отримувались відмінні результати в розвитку тієї чи іншої практики-форми рухової активності [13].

Цілепокладання будь-якої інституції, особливо на початках її становлення, є центральним питанням, адже фактично йдеться про залучення й мобілізацію прихильників. Тож адекватно артикульовані цілі, які відповідають соціальним запитам й очікуванням, здатні сформувати пул стейкхолдерів і дати старт новому. Інституціоналізація фізичної культури ранньорадянського періоду відбувалась в умовах гострого теоретичного дискурсу, персональних конфліктів на рахунок того, якому цілепокладанню варто бути в тій країні. Власне цей аспект заслуговує на висвітлення.

Аналіз літературних джерел. Радянський бекграунд – це все у сфері інтересу держави, тотальний контроль і управління/диктат всього і вся. Візії та цілепокладання освіти, фізичної культури і спорту в СРСР задавались партією, державними відомчими органами (міністерствами, комітетами тощо) [11]. Втім, так було не одразу. Мав місце досить нетривалий період в історії інституціоналізації фізичної культури – ранньорадянський, коли напоказ виносились дискусії стосовно найвдалішого цілепокладання для цього інституту. Цей період, в одній із статей [14], умовно означено як «інкубаційний» (1918-1925 рр.), адже саме тоді велись досить гострі як публічні так і «підкилимні» батли з боку медичного і гімнастично-спортивного крила за найголовніше – вектор цілей фізичної культури.

Суперечка за ресурси і свою персональну значимість породила два табори за цілепокладання фізичної культури – медико-гігієнічний, він же – науково «підкований» («Табір М.О. Семашко») і простонародний – «гуляльський» («Табір М.І. Подвойського»). «Табір М.І. Подвойського» пропагував масові свята й демонстрації, робітничо-селянські гуляння й виступи, прогулянки, екскурсії. Лікарям відводилась малозначима роль в справі контролю за фізичним станом. «Табір М.О. Семашко» відстоював оздоровчо-гігієнічне цілепокладання фізичної культури і в цьому контексті артикульовалась модна на той час евгеніка. Докладніше евгенічне цілепокладання висвітлювалося в спеціальній публікації, в якій чітко зафіксовано, що український вчений В.Я. Підгаєцький, котрий йшов у ногу з часом, у 1921 р. започатковує секцію евгеніки при Інституті фізичної культури ВУАН у Києві [12].

Зарубіжні історики спорту, висвітлюючи першу декаду розвитку фізичної культури в СРСР, не оминають увагою наявність суперечок і баталій стосовно напрямів розвитку при новій владі фізкультурних практик. Поки радянські громадяни пожадливо споживали футбол, ідеологи та критики сформували два лобі (впливові групи) – *гігієністів* (теоретики і практики медицини, для яких цінність фізкультури сприймалась виключно в межах фізичного розвитку населення; вони пропагували всі види гімнастики, що сприяли вдосконаленню фізичної конституції) і *пролеткультівців* (ставили в основу нову форму фізкультури, засновану головним чином на театральних спектаклях і масовій участі). Обидві групи з завзяттям скидали змагальні види спорту та боролися за їх заборону [19].

Мета статті – висвітлити ранньорадянські батли за цілепокладання фізичної культури різних стейкхолдерів на рівні теоретичного дискурсу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Із середини 1920-х років у радянський фізкультурний дискурс активно вклинився ще один стейкхолдер за цілепокладання фізичної культури, ще одна сила, яку не цікавили особисті потреби чи вигоди якихось там людей, які ті могли отримати від занять фізичними вправами. Ця сила переслідувала, так звані, радянські державні інтереси, які не тільки не рахувались, а цинічно гребували будь-якими приватними захопленнями людей. Власне, політична доцільність була тією головною силою, що неухильно міцніла й визначала та нав'язувала ціннісне цілепокладання всього і вся у СРСР.

До II світової війни у сфері радянських державних інтересів була мілітаризація, тож воєнізоване цілепокладання фізичної культури також циркулювало та артикульовалось в теоретичному дискурсі, особливо із середини 1920-х років.

Мілітарний, він же воєнізований запит, від початків 1917 р. і через весь період існування СРСР був тим могутнім стимулом, що запустив процес інституціоналізації фізичної культури, сформував радянську систему, а далі міцно тримав її у своїх лещатах (інколи обіймах) [10].

Мілітарне (воєнізоване) цілепокладання фізичної культури в особі Б.О. Кальпуса мало батл на сторінках журналу «Теорія і практика фізичної культури» (ТПФК) із М.О. Семашко і його гігієнічним (оздоровчо-евгенічним) вектором цілепокладання фізичної культури.

Б. Кальпус (1895-1938) в рубриці «Рецензії і реферати. Зарубіжна література» журналу ТПФК за 1926 р. аналізує працю Н. Boehmer (1925) – «Deutsches sporthandbuch» [5], яку ставить за цілком прийнятний приклад для країни рад: «Ось книжка, яка особливо яскраво і характерно ілюструє, в якій мірі і в яких формах фізична культура може служити інтересам держави, інтересам класу ... Вона являє собою зразок того, що значить термін "воєнізація"» [5, с. 121]. Після визнання цінності німецької книги в плані методичних і практичних порад з багатьох питань, рецензент окреслює цілепокладання фізичної культури СРСР – «служіння інтересам оборони нашого Союзу» [5, с. 122].

У 1927 р. в журналі ТПФК Б.О. Кальпус публікує повноцінну статтю «О "военизации" физической культуры» [8], де досить ґрунтовно окреслює і розкриває завдання «воєнізованої» фізичної культури (витікають із вимог тогочасної бойової служби до фізичної природи людини-бійця), шляхи досягнення поставлених цілей (не пропагандою чи навчанням, а цілеспрямованим вихованням), хибність підходів абсолютної мілітаризації фізичної культури. У візії Б.О. Кальпуса «воєнізація» ФК як всебічне використання цієї галузі для цілей оборони жодним чином не повинна ігнорувати основні положення, на яких базується будівництво самої фізичної культури: «Не створення особливої військової системи фізкультури, а більш поглиблена постановка військових завдань загальногромадянської фізкультурної роботи, ось принципово незаперечна лінія раціонального використання фізичної культури для справи нашого військового будівництва» [8, с. 10]. Коротше, фізична підготовка бійця повинна закінчуватись у допризовний період, щоб на це в армії час не гаяти.

У журналі ТПФК велись паралельні батли за цілепокладання фізичної культури між «семашківцями» і

«воєнізатором» Б.О. Кальпусом. Так, у ТПФК № 1 за 1927 р. М.О. Семашко в передовій статті фіксує лозунг, що без лікарського контролю немає радянської фізкультури [17], а за ним Б.О. Кальпус із роботою «О «военизации» физической культуры» [8], а далі М.В. Волоцкой «Физическая культура и евгеника» [1]. Весь № 5 ТПФК за 1927 р. був присвячений десятиліттю жовтневої революції, а отже досягненням у справі фізичної культури. Співпадіння чи ні, але М.О. Семашко [18] знову в одному номері журналу із Б.О. Кальпусом [9].

У першому випуску ТПФК за 1928 р. передовою статтею йде М.О. Семашко «Задачи органов здравоохранения по физической культуре», де він фізкультуру називає безпритульною дитиною в цьому органі, оскільки немає відповідального за цю справу [16], а за ним Б.О. Кальпус із «воєнізацією» фізкультури в зв'язку із завданнями оборони [7].

У 1929 р. М.О. Семашко у ТПФК не публікується, але про охорону здоров'я і чергові завдання щодо фізкультури представляються Б.А. Ивановським [4]. Зате Б.О. Кальпус у № 5 ТПФК за 1929 р. представлений у передовій статті під назвою «Пути социалистического использования физической культуры в СССР» [6]. У 1930 р. М.О. Семашко друкується в ТПФК № 2, де в кінці згадує про постанову ЦК ВКП(б) і той «великий перелом», який має послугувати приводом, щоб сколихнути медиків і працівників охорони здоров'я поборотись за фізкультуру: «Нужно ковать железо, пока оно горячо. *Надо теперь же физкультуре занять свое место в пятилетке*» [15, с. 5].

Власне Б.О. Кальпус як зам. голови Комітету у справах фізкультури і спорту при РНК СРСР, дивізійний комісар, який відстоював воєнізоване цілепокладання фізичної культури та підготував чимало робіт у вигляді методичних рекомендацій із розписом, що, кому і як робити для цих цілей, зрештою, у 1938 р. отримав «подяку» від радянської влади у вигляді вищої міри покарання – розстріл за участь в контрреволюційній терористичній організації.

Дискусія. Батли за цілепокладання фізичної культури протягом 1920-х років ставили в «розтяжку» багатьох, особливо тих, хто відповідав за організацію підготовки кадрів для галузі фізичної культури. А.А. Зікмунд (1927), тодішній ректор Державного центрального інституту фізичної культури (ДЦІФК) писав: «Основним завданням науково-навчальної роботи з фізкультури є вироблення єдиної системи радянської фізкультури. ... Організація наукових робіт з фізкультури вимагає перш за все радянської ідеології, певної ясності завдань і безпосереднього зв'язку з життям» [3, с. 7]. У 1928 р. А.А. Зікмунд, формулюючи завдання ДЦІФК, не минає увагою мілітарний вектор: «При ДЦІФК повинно бути розгорнуто лікарсько-профілактичний відділ, на якому студенти повинні поглиблено вивчати фізичні методи оздоровлення і ремонту організму. З іншої сторони, при ДЦІФК було б доцільно, враховуючи місцеві умови, організувати, хоча б у невеликому масштабі, спеціальне військове відділення для підготовки висококваліфікованих спеціалістів з фізкультури в Червоній армії та флоті, з ціллю наукової постановки фізкультури в червоноармійській масі» [2, с. 12].

Система радянської фізкультури, якої так не вистачало А.А. Зікмунду, у 1927 р. постає в 1930-х р. і з того часу розвивається в державному ключі. Лише покровительство більшовика М.О. Семашко як «Наркомздрава», який облюбував фізкультуру, дозволило на цілу декаду (майже весь 1920-й рік) зробити конкуренцію (хоча б у теоретичному дискурсі) політичному ціннісному цілепокладанню радянської фізичної культури.

Висновок. Інституціоналізація фізичної культури ранньорадянського періоду була насичена різними теоретичними дискусіями і персональними батлами щодо цілепокладання. Протягом 1920-х років оздоровче (гігієнічне) цілепокладання фізичної культури М.О. Семашко веде боротьбу на два фронти: перший – з «Пролеткультом» М.І. Подвойського; другий – із воєнізацією Б.О. Кальпуса. Відхід М.О. Семашко наприкінці 1920-х років остаточно поховав дискусії і будь-які протистояння щодо ціннісного цілепокладання радянської фізичної культури. Із 1930-х років у СРСР політична кон'юнктура визначатиме та директивно спускатиме цілепокладання для розвитку фізкультури й спорту.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому висвітленні політичного кейсу на інституціоналізацію фізичної культури.

Література

1. Волоцкой М.В. Физическая культура и евгеника / М.В. Волоцкой // ТПФК. – 1927. – №1. – С. 19-26.
2. Зикмунд А.А. Ближайшие задачи Государственного центрального института физической культуры / А.А. Зикмунд // ТПФК. – 1928. – № 3. – С. 10-13.
3. Зикмунд А.А. Задачи научно-методической работы по физкультуре / А.А. Зикмунд // ТПФК. – 1927 – № 2. – С. 7-10.
4. Ивановский Б.А. Очередные задачи органов здравоохранения по физкультуре / Б.А. Ивановский // ТПФК. – 1929. – № 1. – С. 3-10.
5. Кальпус Б. Deutsches Sporthandbuch von Hans Boehmer (1925) / Б. Кальпус // ТПФК. – 1926. – № 5. – С. 121-122.
6. Кальпус Б.А. Пути социалистического использования физической культуры в СССР / Б.А. Кальпус // ТПФК. – 1929. – № 5. – С. 3-13.
7. Кальпус Б.А. Организация и методика кружковой и массовой физкультурной работы в связи с задачами обороны / Б.А. Кальпус // ТПФК. – 1928. – № 1. – С. 5-12.
8. Кальпус Б.А. О «военизации» физической культуры / Б.А. Кальпус // ТПФК. – 1927. – № 1. – С. 5-19.
9. Кальпус Б.А. Физическая культура и Красная Армия / Б.А. Кальпус // ТПФК. – 1927. – № 5. – С. 15-23
10. Круцевич Т. Наслідки руйнації конструкту фізична підготовленість в архітектоніці предмета фізична культура / Т. Круцевич, М. Саїнчук, Р. Підлетейчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2018. – № 2. – С. 102-109.
11. Саїнчук М.М. Український державний вектор ціннісного цілепокладання фізичної культури та спорту / М.М. Саїнчук, А.М. Саїнчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 15. – 2020. – Вип. 8 (128). – С. 170-174.
12. Саїнчук М.М. Фізична культура в дискурсі евгенічного цілепокладання / М.М. Саїнчук // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія № 15., 2020. – Вип. 7 (127) 20. – С. 155-158.
13. Саїнчук М.М. Реальні й замасковані цілі появи та занепаду соціального інституту фізкультури / М.М. Саїнчук // Практична філософія. – 2018. – № 1. – С. 206–214.

14. Сاینчук М.М. Парадокси феномена «фізична культура»: колізії легітимізації терміна «фізична культура» / М.М. Сاینчук // Теорія і методика фізичного виховання і спорту. – 2017. – № 2. – С. 76-85.
15. Семашко Н.А. Очередные задачи органов здравоохранения по физкультуре // ТПФК. – 1930. – № 2. – С. 3-5
16. Семашко Н.А. Задачи органов здравоохранения по физической культуре // ТПФК. – 1928. – № 1. – С. 3-5
17. Семашко Н.А. Задачи органов здравоохранения по физической культуре // ТПФК. – 1927. – № 1. – С. 3-5.
18. Семашко Н.А. Задачи органов здравоохранения по физической культуре // ТПФК. – 1927. – № 5. – С. 5-9.

Reference

1. Volotskoi, M.V. (1927), «Physical culture and eugenics», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no. 1, pp. 19-26.
2. Zikmund, A.A. (1928), «Immediate tasks of the State Central Institute of Physical Culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.3, pp. 10-13.
3. Zikmund, A.A. (1927), «Tasks of scientific and methodological work in Physical Culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.2, pp. 7-10.
4. Ivanovskij, B.A. (1929), «The next tasks of health authorities in physical culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.1, pp. 3-10.
5. Kal'pus, B. (1926), «Deutsches Sporthandbuch von Hans Boehmer (1925)», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.5, pp. 121-122.
6. Kal'pus, B. (1929), «Ways of socialist use of physical culture in the USSR», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.5, pp. 3-13.
7. Kal'pus, B. (1928), «Organization and methodology of circle and mass physical education in connection with defense tasks», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.1, pp. 5-12.
8. Kal'pus, B. (1927), «On the "militarization" of physical culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.1, pp. 5-19.
9. Kal'pus, B. (1927), «Physical culture and the Red Army», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no.5, pp. 15-23.
10. Krutsevych, T., Sainchuk, M. and Pidleteichuk, R. (2018), «Consequences of the destruction of the construct of physical fitness in the architecture of the subject of physical culture», Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu, no.2, pp. 102-109.
11. Sainchuk, M.M., Sainchuk A.M. (2020), «Ukrainian state vector of value goal setting of physical culture and sports», Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova, Vol. 15, no. 8 (128), pp. 170–174.
12. Sainchuk, M.M. (2020), «Physical culture in the discourse of eugenic goal-setting», Naukovyi chasopys NPU imeni M.P. Drahomanova, Vol. 15, no. 7 (127), pp. 155–158.
13. Sainchuk, M.M. (2018), «Real and disguised goals of the emergence and decline of the social institution of physical culture», Praktychna filosofii, no.1, pp. 206-214.
14. Sainchuk, M.M. (2017), «Paradoxes of the phenomenon of "physical culture": conflicts of legitimization of the term "physical culture"», Teoriya i metodyka fizychnoho vykhovannia i sportu, no.2, pp. 76-85.
15. Semashko, N.A. (1930), «The next tasks of health authorities in physical education», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no. 2, pp. 3-5.
16. Semashko, N.A. (1928), «Tasks of health authorities in physical culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no. 1, pp. 3-5.
17. Semashko, N.A. (1927), «Tasks of health authorities in physical culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no. 1, pp. 3-5.
18. Semashko, N.A. (1927), «Tasks of health authorities in physical culture», Teoriya i praktika fizicheskoy kul'tury, no. 5, pp. 5-9.
19. O'Mahony M. (2006) Sport in the USSR Physical Culture–Visual Culture.

DOI 10.31392/NPU-nc.series 15.2021.1(129).23

Сога С. М.,
викладач кафедри фізичного виховання
Михайленко В. М.,
старший викладач кафедри фізичного виховання
Добровольський В. Е.
викладач кафедри фізичного виховання
Національний технічний університет України
«Київський політехнічний інститут» імені Ігоря Сікорського

ФІЗИЧНЕ ВИХОВАННЯ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ З ВИКОРИСТАННЯМ ТЕРЕНКУРУ І ТУРИЗМУ

В статті розкрито особливості використання теренкуру і туризму у фізичному вихованні студентів. Визначено, поняття «теренкур», «туризм». Запропоновано практичні рекомендації при використанні теренкуру і туризму під час фізичного виховання. Встановлення, що зниження рухової активності є однією з основних причин погіршення стану здоров'я студентів. Підтверджено, що впровадження нових засобів фізичної культури в процес фізичного виховання студентів є одним з перспективних напрямів удосконалення фізичного виховання у закладах вищої освіти.

Ключові слова: туризм, студенти, фізичне виховання, теренкур.